

Louis Aragon

De reizigers op de imperiaal

*Vertaald en van aantekeningen en nawoord voorzien door
Hannie Vermeer-Pardoen*

En daar uit elke dood opnieuw het leven geboren wordt...

Dit boek vertelt het leven van mijn grootvader zoals ik het me heb voorgesteld. In werkelijkheid heb ik hem maar een paar minuten gezien, in 1915, bij het Gare de Lyon. Ik was zeventien jaar. De enige gegevens die ik over hem had, dateerden uit 1906. Ik had nooit meer over hem horen spreken sinds die avond, toen ik negen was... In 1915 kwam hij terug uit Turkije, en ondanks alles wat ze misschien van hem had gedacht, was mijn moeder verschrikkelijk aangedaan. Ze had me meegenomen, ze had me gevraagd: 'Wil je wel mee? Hij is mijn vader, begrijp je wel...' Ja, dat begreep ik. En ook dat alles wat haar dwong daaraan te denken haar van streek maakte. Dat met mij voor die man te verschijnen betekende dat ze moest spreken over iets waarover ze nooit sprak. Over mijn geboorte. Zelfs niet met mij. Ze zou nog tot 1917 wachten voordat ze zichzelf zou dwingen mij de waarheid te vertellen. Ik had die in stilte al geraden. In de metro had ze me haar handen toegestoken: moet je voelen hoe koud ze zijn. Dat gele licht, die gele afwezigheid van licht bij de haltes. We hadden hem opgewacht bij het klapdeurtje. Daar is hij, zei ze, en het was een man van de leeftijd die ik nu heb, maar hij leek wel tien jaar jonger dan die vent die ik tegenwoordig in de spiegel zie. Hij nam zijn slappe hoed af, hij had een soort reisdeken over zijn arm, een tamelijk zware koffer, keek naar zijn dochter wier voorhoofd hij met zijn lippen vormelijk aanraakte. Dat alles vormde een gat in het lawaai. Hij was kaal met een grijze snor en een grijs sikje, een gespikkelde lavallière en een haviksneus. Met een plotseling starre blik in zijn grote ogen. Zelfs de jaren hebben me niet op hem doen lijken. Mijn moeder duwde me aan mijn schouder naar voren en zei zachtjes: 'Dit is Louis...' Hij deinsde even terug, vervolgens reikte hij me de hand: 'Dag, meneer...', waarna ik zijn koffer had gepakt, hij sprak op afwezige toon tegen zijn dochter en deed alsof ik niet bestond. Nee, hij had in de trein al koffie gedronken, hij hoefde niet meer naar het restaurant. Hij moest alleen zijn grote koffer nog halen. Zijn kamer was besproken, in een hotel in de buurt van de Porte d'Orléans. Hij nam heel achteloos de twee opgevouwen biljetten in ontvangst die zijn dochter hem gegeneerd en een beetje trillend aanreikte. We hebben hem in een taxi gezet. Hij zei me niet eens gedag. Ik had hem maar één keer echt aan kunnen kijken. Ik had alleen opgemerkt dat hij ongeveer net zo groot was als ik, dat wil zeggen veel groter dan de rest van de familie, dan mijn oom...

Het jaar daarna was ik op zijn begrafenis vanuit het kleine hotel op de boulevard extérieur ten westen van de Porte d'Orléans. Longontsteking. Negenenzestig jaar. Om de nieuwe bezuinigingen thuis in deze oorlogstijd te verklaren, had mijn moeder me moeten uitleggen dat de prijs voor het hotel van haar vader weliswaar heel bescheiden was geweest, maar dat die nog eens boven op de moeilijkheden kwam die we toch al hadden. Er was natuurlijk geen sprake van om haar zuster, wier man gemobiliseerd was, te vragen mee te betalen... Waarom niet? Het is ook haar vader, en haar man is niet gemobiliseerd, hij is generaal, hij is juist in zijn element... Louis, dat mag je niet zeggen! Daar had ze gelijk in, dat was verkeerd van mij, er zijn twee zonen van die man omgekomen. Maar om al die mensen gaat het hier niet. We hebben zijn kleren verkocht aan een handelaar in tweedehands kleren, bij ons waren alle mannen soldaat en bovendien waren ze kleiner, de overlevenden. Om kort te gaan, van die kant van de

familie hebben we thuis alleen nog een klein missaal in rood leer met gouden sloten, *Uffizio delle Sett. Santa, colla versione italiana di Monsignor Martini, Torino, Tipografia & Libreria Canfari, 1835...* dat uiteindelijk bij mij terecht is gekomen na de dood van mijn moeder in 1942 te Cahors. Ik had *De reizigers op de imperiaal* al geschreven en van het enige wat mijn moeder mij in haar laatste dagen over haar vader heeft verteld, is dus niets in de roman terug te vinden, evenmin als van het plaatje ter gelegenheid van mijn grootvaders eerste communie dat ik in het missaal heb gevonden, met op de achterkant in inkt en met de hand geschreven zijn naam en de datum, *2 juni 1859*, met nog een tweede plaatje in dezelfde stijl met kantversiering en met de naam van blijkbaar een vriendje, met dezelfde datum en in inkt het opschrift: *Herinnering aan de eerste communie van de heer Revel Edmond*, een figuur over wie ik in de familie nooit ook maar met één woord heb horen spreken, maar van wie klaarblijkelijk de voornaam van mijn oom afkomstig was, later. Het missaal was ongetwijfeld afkomstig van mijn overgrootmoeder die Italiaanse van geboorte was, behorend tot een familie van lagere adel uit Lombardije, en waarschijnlijk heeft zij het destijds aan haar zoon Fernand geschonken. Dat is allemaal niet erg belangrijk, maar het zijn de enige bewijzen van mijn afkomst die ik bezit. Het missaal bevond zich in de kamer van mijn moeder in Cahors toen ze stierf. De mensen bij wie ze verbleef hebben het aan mij gegeven.¹

Wat ze me gezegd had over haar vader, toen ze er al van overtuigd was dat ze binnenkort zou sterven, iets als in een zucht – natuurlijk, ze was uiterst zwak, mama, maar misschien ook omdat ze het haar hele leven voor mij verborgen had gehouden –, dat was... kom wat dichterbij, jongen...weet je, ik heb het je nooit gezegd, maar je hebt het niet van een vreemde. En dat met zo'n dodelijk vermoeide stem, maar toch met plotselinge trots. Ik kon het niet begrijpen.

Nou ja, om kort te gaan, mijn grootvader, Fernand, had in 1871 iets met de Commune van Marseille te maken gehad. Wat, hoe, het was te laat om haar dat te vragen. Trouwens, wat ze nog aan adem overhad, mijn moeder, was voor het nieuws: nou, de Russen... maken ze vorderingen? En u moet wel begrijpen dat ik in die tijd alles voor haar was, dat ze ook wilde dat ik dat geheim zou kennen dat een schande voor de familie was geweest en dat nu, tegenover mij, voor haar een reden tot trots werd, en misschien ook in mijn ogen voor haar vader iets meer dan een excuus, een rehabilitatie. Hierdoor begreep ik dat Marguerite altijd van haar vader had gehouden. En dat was niet vanzelfsprekend.

Toen ik op het idee gekomen was om een door mij verzonnen verhaal over mijn grootvader te schrijven, moet dat na München zijn geweest, op het laatste moment, alsof ik me moest haasten om dit verleden, of misschien beter gezegd, deze getuigenis van een wereld die totaal onbegrijpelijk zou worden en, dat wist ik wel, binnenkort ten onder zou gaan, toe te voegen aan *Le Monde réel*, dat ik op stapel had gezet... Toen ik op het idee kwam om datgene te gaan schrijven wat *De reizigers* is geworden, wat wist ik toen precies van degene van wie ik Pierre Mercadier wilde maken?

Behalve het uiterlijk van die man bij het Gare de Lyon in 1915 bestonden bijna al mijn gegevens uit die van 1906, dat wil zeggen uit wat ik als kind had kunnen begrijpen van een geschiedenis die mijn bevattingvermogen toch te boven ging. Er werd thuis nooit gesproken over de man van mijn grootmoeder. Als er in haar aanwezigheid ook

1 Het cursief is van Aragon zelf.

maar de geringste toespeling op hem werd gemaakt, kreeg het arme mens een ware zenuwtoeval. Ik wist dat mijn grootvader zijn gezin had verlaten, vóór mijn geboorte, wanneer was niet helemaal duidelijk, en dat mijn moeder, de oudste, had moeten werken voor de opvoeding van haar twee zussen en haar broer en het onderhoud van haar moeder, die elke vorm van werk als een schande voor een vrouw beschouwde, of in ieder geval als iets wat afbreuk deed aan haar stand. Toen kwam dat ongeluk, ik.

Dat mijn moeder, van wie ik absoluut niet werd verondersteld de zoon te zijn, want ik ging door voor het kind van overleden vrienden dat door de familie was geadopteerd, ergens in de wereld een vader had, dat hadden ze rond 1902 wel moeten toegeven, toen mijn oom vlak na zijn militaire dienst werd uitgenodigd om naar Constantinopel te komen; te meer omdat hij daar vandaan een roman had meegenomen met de titel *Vierges d'Orient*, in een lavendelkleurige band met een afbeelding in sepia van twee smachtend kijkende vrouwspersonen die op kussens gezeten door het open raam uitkeken over het schouwspel in de Gouden Hoorn (Messein éd.). Vandaar gesprekken. Ik was nog niet doof.² Dat was in de Avenue Carnot, waar Marguerite in 1899, toen ze na een hele papierwinkel en een proces eindelijk de erfenis van haar grootouders van moederszijde, de Massillons, binnen had, op het idee was gekomen een familie-pension te openen, net voor het begin van de Wereldtentoonstelling. Wat de man van grootmoeder in Constantinopel deed, vroeg ik me natuurlijk niet eens af. Hij scheen heel rijk te zijn. 'Waarom stuurt hij je dan nooit centen?' had ik op een keer aan Marguerite gevraagd. Ze keek me een ogenblik verbaasd aan en nadat ze even had geslikt, zei ze: 'Maar hij heeft Edmond daar anderhalf jaar te gast gehad... hij heeft zelfs zijn reis betaald...' O, in dat geval.

In 1904 had mijn moeder het pension verkocht, ze betrok een appartement in Neuilly, in de Rue Saint-Pierre. Tegen die tijd begreep ik uit wat er werd gezegd dat mijn moeders vader terug was in Parijs. Hoe kwam het dat we hem nooit zagen? Eerst wilde grootmoeder niets over hem horen, ze vergaf hem niet dat hij haar met vier kinderen had laten zitten. Dat was toen de familie in Algerije was, waarvandaan ze dat mooie pak hadden meegebracht dat ze me met halfvasten aandeden voor het kinderfeest... Grootvader was daar onderprefect in Guelma. 's Zomers gingen ze in de buurt van Souk-Ahras, in de bergen, naar een plek die La Verdure heette... De onderprefect moest dikwijls weg, rapport uitbrengen in Algiers. Ze waren nergens op bedacht. Op een dag was hij niet teruggekomen. Hij was gokverslaafd, schijnt het. Hij had zijn vrouw, zijn kinderen en zijn schulden achtergelaten. Verdwenen. Pas veel later heeft hij wat van zich laten horen. Toen het hem voor de wind ging. Vanuit Turkije. Waar hij onder de enigszins verfranste naam van zijn moeder leefde: Fernand de Biglione. Hoe hij van ongelukkige gokverslaafde eigenaar van een speelhuis is geworden, weet ik niet. Zoveel is wel zeker dat zijn verdwijning moet hebben plaatsgevonden tijdens de Wereldtentoonstelling van 1889, toen Marguerite zestien jaar was. Toen Edmond in Constantinopel was, werd de heer de Biglione beschouwd als de grote baas van de kansspelen. Waarom en wanneer precies hij weer terugkwam in Frankrijk, daar kon ik pas iets van te weten komen door de gebeurtenissen van 1906. Zoveel is zeker dat hij in 1904 of op zijn laatst begin 1905 een club had geopend op de Place de l'Opéra, in de grote salons die uitzien over het Maison de Blanc. Hij had zijn speelhuizen in

2 Aragon is inderdaad op latere leeftijd tamelijk doof geworden.

Turkije moeten verkopen. Marguerite maakte ruzie met haar broer, omdat Edmond contact had met zijn vader en zich in de club liet zien. Misschien gokte hij zelfs wel.

Ik herhaal dat mijn moeder in 1906 niet anders kon dan mij dat alles uitleggen. In de lente, of iets daarvoor. Tegen de avond. Een telefoontje had Marguerite weggeroepen. Voor de duidelijkheid, wij hadden in het appartement geen telefoon: je moest vier etages omhoog, het toestel stond tegenover de portiersloge in zo'n soort cabine die eruitzag als de deur van een lift, maar geen lift te bekennen. Toen Marguerite weer boven kwam, was het licht al aan. Ze liet me naar haar kamer komen en toen vertelde ze me alles tot in de details, het vertrek van haar vader, haar eigen leven, hoe ze 's nachts werkte voor Le Bon Marché, waarvoor ze waaiers beschilderde en borden, kopjes en schotels, voordat die in de oven gingen; en hoe ze in Parijs waren gaan wonen, vóór mijn geboorte, op de Boulevard Morland, en zij, terwijl ze zich kapotwerkte om de kost en inwoning van de meisjes te betalen en kleren voor Edmond die aangenomen was op de École Massillon, vanwege zijn naam, haar hielen niet kon lichten of haar moeder verkocht alles om ondergoed of een jurk te kunnen kopen, de grote kast, de stoelen uit de kamer van Marguerite, ze verpatste de schilderijen die haar vader voor hen had achtergelaten. . . Dat was een belangrijk onderdeel van het geheel: hun vader had gevoel voor kunst. Let wel, dat wist ik, want dat was zelfs het enige wat mijn grootmoeder over hem zei. . . het verwijt dat ze haar dochter maakte over het feit dat ze van schilderkunst hield, als je bedenkt wat ons dat heeft gekost, die schilderkunst. (Dat detail komt terug in *De reizigers*.) In werkelijkheid kon de schilderkunst *ons* helemaal niets gekost hebben. De peperdure aankopen van Fernand dateerden uit de tijd van voor zijn huwelijk. Zijn moeder was nog in de tijd van het keizerrijk weduwe geworden en om de zaak te vereenvoudigen had ze haar zoon mondig verklaard, zodat hij zelf zich kon bezighouden met de bezittingen. Die bestonden uit grote kersenboomgaarden in Solliès. Maar al gauw was Fernand in Marseille gaan wonen, de kersen hadden hem niet nodig om rood te worden. Daar had hij op grote voet geleefd. Zo werd dat tenminste verteld. Hij was bevriend geraakt met de schilder Monticelli, kocht doeken van hem, hij had ook werk van Monet, Renoir, Sisley en verder van lokale schilders. Kortom, aan de vooravond van de oorlog was hij een soort mecenas, hij had zelfs als tweeëntwintigjarige al een opera gefinancierd, moet je je voorstellen! Dat was het toppunt. En zoals ik nu begrijp, had hij ook aan politiek gedaan en was hij betrokken geweest bij het debacle van de Commune. . . Dus toen hadden ze, dat wil zeggen zijn neven en zijn moeder, besloten om hem te laten trouwen, zodat alles vergeten kon worden, en vervolgens hadden ze hem met hulp van politici een plekje bezorgd in de ambtenarij. Mijn moeder, de oudste, is geboren in 1873.

Die avond in Neuilly in 1906 was de heer de Biglione niet langer zo'n goudhaantje. Hij had zich herinnerd dat hij nog een dochter had. Hij had haar opgebeld om te zeggen dat hij op haar wachtte in de bistro op de hoek van de avenue. Een plek die niet zo erg geschikt was voor een dame, maar vooruit. Hij kwam haar vragen om, nou ja, niet zo'n groot bedrag! Geld voor een treinkaartje naar Genève. Verdorie, dat kwam slecht uit! We zaten net in de narigheid, Marguerite had geen cent in huis, ze zat te wachten op een terugbetaling (geld dat ze aan meneer mijn vader had geleend, die verlies geleden had op de beurs en die het haar trouwens nooit heeft terugbetaald). Maar als hij geen kaartje voor Genève had, dan. . . Het was namelijk zo dat Clemenceau, die minister van Binnenlandse Zaken was in het kabinet-Sarrien, pas had besloten dat de wet van 1901 moest worden gehandhaafd, die kansspelen in openbare gelegenheden verbood binnen een straal van honderd kilometer om Parijs en waarvan de toepassing onder

zijn voorgangers in het slop was geraakt. De club was gesloten en de heer de Biglione was uitgewezen. Als hij niet meteen vertrok, kwam hij in het gevang... Zo legde mijn moeder de zaak althans uit. Ze stond met de handen in het haar, het is uiteindelijk mijn vader, hij zat in de bistro op antwoord te wachten en ze had mij om raad willen vragen: wat moest ze doen? Ik was nog geen negen jaar. Ik zei dat ze maar moest geven wat ze had, zelfs als dat voor ons... Maar begrijp je wel dat we dan niets meer te eten hebben? En wat ga ik tegen het meisje zeggen? En tegen mama? Toen heb ik de kop van de blauw-met-roze kat kapotgeslagen waar ze voor mij de nieuwe stuivers in deden, alsof het goud was, en een paar zilverstukken. Er zat dertig of eenendertig franc in. Dat was voldoende. Zo heeft mijn grootvader weer de benen genomen. In Genève zal hij wel vrienden hebben gehad. Hij ging weer naar Turkije, waar hij van voren af aan begon met dat mooie beroep van hem. Zodat hij in 1914, toen de oorlog uitbrak, inderdaad de grote baas van het kansspel was geworden in Ankara, Scutari, Bursa, Smyrna enzovoorts. Maar toen de Turken aan de zijde van Duitsland deel gingen nemen aan de oorlog, werd er beslag op zijn goederen gelegd en hij was totaal berooid in Frankrijk teruggekomen om op de zak van zijn oudste dochter te gaan teren die hij, zelfs toen, niet ophield laatdunkend te behandelen vanwege het feit dat ik er was.

★ ★ ★

Ik heb het ware verhaal van Biglione verteld om de vergelijking mogelijk te maken met het verzonnen verhaal van Pierre Mercadier. Voor wie belangstelling heeft voor het scheppen van een personage, voor de rol van de fantasie bij het scheppen van het personage, heeft dit voorbeeld het voordeel van de eenvoud.

Het verschil tussen Biglione en Mercadier wordt op verschillende niveaus gereïsoleerd. Het eerste niveau, dat op zichzelf al beslissend is voor het verschil tussen beide mannen, is dat van de chronologie. Ze schelen negen jaar in leeftijd: Pierre Mercadier is geboren in 1856 (wat maakt dat hij in de tijd van de Commune niet de rol van een volwassene heeft kunnen spelen) en Fernand de Biglione in 1847. In 1882 ontmoet Pierre Paulette en in 1883 trouwt hij met haar, terwijl Fernand in 1872 trouwt. De roman *De reizigers* begint in 1889. Het verschil in tijd is nog duidelijker bij de volgende generatie. Pascal is drie jaar in 1889, en Marguerite (want in mijn voorstelling is er een parallel tussen mijn moeder en Pascal, en niet tussen Pascal en mijn oom Edmond) is in 1873 geboren, zij is dus al zestien. Het is het jaar waarin Fernand zijn gezin in Algerije in de steek laat, terwijl in de roman het hele eerste deel plaatsvindt tussen de Wereldtentoonstelling van 1889 en de vlucht naar Venetië. En dit hele eerste gedeelte, dat gebaseerd is op de beschreven periode en zich afspeelt in Frankrijk, heeft dus absoluut niets te maken met het leven van mijn grootvader. Als Pierre in Venetië komt, aan het begin van 1898, heeft hij negen jaar lang een leven geleid dat niet het leven van Fernand is geweest. Het intermezzo van Venetië en Monte Carlo duurt maar een paar weken. Net genoeg om zijn vertrek naar Egypte te verklaren (duidelijk een transpositie van Turkije); dan komen we met het derde deel aan in de twintigste eeuw. Een paar bladzijden voeren ons door de eerste tien jaren, alsof het erom ging de tijd van *Les Cloches de Bâle* en *Les Beaux quartiers*³ in te halen, en in de lente van

3 Twee eerdere romans in de cyclus van *Le Monde réel*.

1910 wordt Pierre Mercadier weer in Parijs aangetroffen (waar hij waarschijnlijk al twee jaar terug is, dus zeven jaar eerder dan mijn grootvader). De rest van het boek beslaat voornamelijk de jaren 1913 en 1914, dat wil zeggen dat het *Les Beaux quartiers* inhaalt om uit te komen bij de eerste dagen van de oorlog. Pierre Mercadier sterft acht of negen maanden voor de terugkeer van Fernand. Noch het innerlijk avontuur van Pierre, noch dat totale zedelijke verval waar zijn leven op uitdraait (het avontuur met Dora) kan ooit hoe dan ook worden gezien als een kopie van het leven van mijn grootvader. Dat is allemaal fantasie.

Zo kan hier ook, ondanks de invoering van het werkelijk bestaande decor van Sainteville (dat staat voor Angeville bij Lompnès in Ain) in het eerste deel, en dat van Étoile-Famille (dat staat voor het pension in de Avenue Carnot, nummer 20), noch het verhaal van Pierre Mercadier en Blanche noch dat van Pascal noch dat van Jeannot worden beschouwd als een blauwdruk van de werkelijkheid.

Het huwelijk van Paulette en Pierre is geen kopie van wat wellicht het huwelijk van mijn grootouders is geweest. Behalve dan wat ze met elkaar hadden toen ze nog jong waren, voordat ik het daglicht had aanschouwd, en dat doorschemert in de woorden die mijn grootmoeder zich veel later liet ontvallen. En dat kleine meisje dat al heel jong was gestorven aan roodvonk: mijn moeder had ook een zusje gehad, Marthe, dat al vroeg was heengegaan, in 1879 geloof ik, in ieder geval voor de geboorte van Edmond, de jongste. Wat betreft de grootmoeders van Pascal: die hebben niets te maken met mijn werkelijke familie. Pascal heeft in het boek de functie van hoofd van het gezin, een functie die Marguerite ook vervulde. Men zal begrijpen dat dit boek, dat geschreven is toen mijn moeder nog leefde, haar op geen enkele wijze kon beschrijven: het vervangen van een meisje door een jongen schept hier dus de afstand die de fantasie zich veroorlooft. Evenzo, ook al komt het leraarschap in Alençon overeen met het feit dat Fernand onderprefect is geweest in Sarthe, maakt het tijdsverschil in de roman dat de beslommingen van het personage van een totaal andere aard zijn. Het Panamaschandaal en alles wat daaruit voortvloeit, de Dreyfusaffaire hebben, dat spreekt vanzelf, niets te maken met de geschiedenis van mijn familieleden, aangezien Fernand in 1889 al was overleden en het gezin in armoede in Parijs leefde. Hier heb ik bedacht om de kinderjaren van Pascal zich op bepaalde tijden in de vakanties te doen afspelen in het werkelijk bestaande decor van kasteel Sainteville, waar de oom van mevrouw Mercadier woont. Dat decor herinner in me uit mijn eigen vakanties, veel later: die heb ik twee jaar achtereen, in 1906 en in 1907, dat heb ik niet gecontroleerd, doorgebracht in kasteel Angeville, waarvan mijn moeder voor het seizoen een deel had gehuurd van de eigenaar, die helemaal geen familie van ons was. Ik heb daar Sainteville van gemaakt in de periode van de Dreyfusaffaire. In dat verhaal zit niets wat te herleiden zou zijn tot mijn biografische gegevens (ik was in die tijd nog niet geboren), behalve de vriendschap op school tussen Pascal en Levet, die ik aan Pascal toeschrijf en die afkomstig is uit mijn eigen schooltijd in Neuilly, elf jaar later...⁴ Natuurlijk is de rest

4 Noot van Aragon: Later zou ik deze werkelijk beleefde dagen uit mijn schooltijd gedetailleerd weergeven in de novelle *Le Mentir-vrai*. In die tekst zal men herhalingen aantreffen uit *De reizigers* die geenszins toevallig zijn. Bijvoorbeeld de figuur van Guy, die in de roman Levet-Duguesclin heet. Het gaat om een serieus spel, dat men misschien op een dag nader zal willen bestuderen, om de marge tussen werkelijkheid en fantasie te meten. Het werk van de romancier *wist* die marge om zo te zeggen *uit*, teneinde een beeld te scheppen dat losstaat van hem of van zijn model, van zijn *basis*. Een helder beeld, een precieze lijn. Welnu, het is me wel gebeurd dat ik, nadenkend over die techniek, me ging interesseren voor slechte

van Pascals jeugd van a tot z verzonnen. Het ging erom een jongeman te beschrijven die Marguerite kon vervangen. Maar Sainteville was niet alleen het decor waar Pascal moest opgroeien, het was ook de plek waar het avontuur zou plaatsvinden waarna het huwelijksleven van Pierre niet langer kon voortbestaan.

In het derde deel van het boek speelt het leven van Pascal en zijn familie zich eveneens af in een werkelijk bestaand decor, dat hier *Étoile-Famille* heet. Het pension van de Mercadiers ligt niet alleen daar waar ook dat van mijn moeder was: de hele beschrijving berust op mijn herinneringen aan de Avenue Carnot. Maar hier gaat het chronologisch verschil in een richting die tegengesteld is aan die waarbij Sainteville elf à twaalf jaar naar achteren werd geschoven. Mijn herinneringen aan de Avenue Carnot dateren uit 1899 tot 1904, want daarna is mijn familie verhuisd naar Neuilly, maar in *De reizigers* zien we het pension van 1913 tot 1914. Dat komt doordat het kind van Pascal, Jeannot, geboren in 1908, vijf jaar is als Mercadier hem voor het eerst ziet, en we *Étoile-Famille* zien en binnengaan door de ogen van Jeannot. Want er is een verschil tussen hoe het pension er in werkelijkheid uitziet en het beeld ervan in *het verhaal* (in de geschiedenis van Pascal waar ik op terugkom in een twintigtal bladzijden, in de hoofdstukken 23 tot 26 van het derde deel); dat Jeannot op de voorgrond gaat treden, terwijl Pascal hier op de *achtergrond* van de beschrijving blijft, vindt zijn oorsprong in een opzet die de schrijver al in 1938-1939 in zijn hoofd had, een idee dat hij zich had gevormd over hoe het nu verder moest met *Le Monde réel*. Hier vormt de schrijver al, zonder te weten wat er in de nabije toekomst gaat gebeuren, een opzetje voor een personage dat eenendertig jaar zal zijn in hetzelfde jaar waarin hij *De reizigers* schrijft, de Jean-Blaise van *Les Communistes*.⁵

Sinds binnenkort zo'n twintig jaar geleden *De reizigers op de imperiaal* is verschenen, hebben de commentatoren mij willen herkennen in het jongetje Jeannot, dat twaalf jaar jonger is dan ik. Tegen die vereenzelviging heb ik me altijd verzet: ik moet echter toegeven dat ik de zoon van Pascal Mercadier heb neergezet in het kader van mijn kinderjaren, niet alleen waar het gaat over de muren, maar ook wat betreft alle figuren die tussen die muren voorbijkomen, de dienstmeisjes, de huurders, de buitenlandse dames... Dat kind ben ik niet, maar ik heb het niet kunnen laten om hem *mijn* herinneringen mee te geven. De herinneringen waarvan sporen zijn te vinden in de enige autobiografie die ik heb geschreven, *Le Roman inachevé*. Tegenwoordig

afdrukken van foto's, voor die waarop je tegelijk het raamwerk ziet en de figuren, waarop twee of meer silhouetten over elkaar heen schuiven, omdat het cliché is bewogen en de realiteit, juist de realiteit, aan de afgebeelde figuur iets spookachtigs geeft. Dat beperkt zich niet tot de lijnen: het licht kan ook variëren en daardoor de verhoudingen veranderen, de roman is verkeerd gedraaid, net als de afdruk. En juist daardoor realistischer, minder geposeerd, verder verwijderd van de fotografie als kunst, zonder haar afschuwelijke retouches. Met zijn vereenvoudigde perspectief dat hem op handbreedte afstand doet zijn van de schilderkunst, en die poëzie van de materie, van een namaakmaterie, die hem realistischer maakt.

En op dat punt van mijn gedachten beland zou ik nog willen toevoegen dat daar die *indruk van een droom* vandaan komt die de roman kenmerkt, wat hem macht geeft over de verbeelding van de toekomstige lezer, die steeds minder weet waar we het over hebben, voor wie alles in het beste geval het karakter krijgt van een schoolplaat, een clichébeeld uit de geschiedenis. De indruk van een droom... een algemene geschiedenis van de roman zou in dit licht kunnen worden geschreven en bijvoorbeeld het feit kunnen verklaren dat romans die onderling zo verschillend zijn, zoals *Werther*, *Les Illusions perdues*, *Dominique*, *Lady Macbeth uit het district Mtsensk*, *Peter Ibbetson*, *Le Grand Meaulnes*, *Les Cavaliers*, *Gouverneurs de la rosée* of *Il Gattopardo*, zo veel invloed hebben... Vanuit het realisme gezien.

5 Eveneens een deel van de cyclus *Le Monde réel*.

wordt *Marguerite, Marie et Madeleine* gezongen op muziek van Léonardi... Maar vooral in de volgende regels (*Les beaux habits du soir*) zien we die mensen uit de Avenue Carnot (beschreven naar aanleiding van de dood van Madeleine, veel later, na de Eerste Wereldoorlog)...

*Dat is het jaar waarin de vouwdeuren kwamen
Tussen de gele kamer en de eetkamer...*

(Dat moet in 1903 zijn geweest, toen mijn moeder kosten had gemaakt voor het huis met de bedoeling het het volgende jaar te verkopen...)

*... Er was een cliënte bij ons komen wonen
Die maar op bed lag, voortdurend, elke dag,
Maar soms luisterde ze 's avonds naar een plaat
La Muette of Norma, L'Italiana in Algeri...*

Dat is mevrouw Seltsam uit *De reizigers* met haar dochter Sophie. De dames Manescù, de heer Werner die in de Rue Anatole-de-la-Forge woonde, al die mensen, met ongeveer zulke namen, hebben negen jaar eerder dan in de roman in de Avenue Carnot gewoond. De dochter van de wasvrouw... kortom, het kind dat ik ben geweest heeft zijn speelgoed aan Jeannot geleend, maar wat wilt u, dat heeft van hem nog geen Jeannot gemaakt en ook geen Jean-Blaise. Als u mijn gedichten doorleest, vindt u hier en daar andere avenues die terug te voeren zijn op de dagen van de Avenue Carnot. Al in mijn eerste gedichtenbundel, *Feu de Joie*, waarin het gedicht 'Vie de Jean-Baptiste A***' begint met

*Een schaduw ligt te slapen in de zon
De gouden zon
Jean-Bart
in de laan met de trompetbomen*

– wat natuurlijk sinds 1920 voor iedereen volstrekt onbegrijpelijk is gebleven. Welnu, *de laan met de trompetbomen* is de Avenue Carnot, in die tijd werd een hoed van stro of van zeildoek met rondom een brede opgeslagen rand, zoals Jean-Baptiste A*** die droeg (net als Jeannot), een *jean-bart* genoemd. En beslist niemand is op het idee gekomen dat de biografie van dat personage, die ik schreef in de tijd dat ik voor *Anicet* aan Gallimard bij wijze van biografische aantekening (en daar heb ik een jaar of veertig plezier van gehad) deze simpele woorden gaf: 'Aragon, Louis: geboren te Parijs op 3 oktober 1897, nog in leven...', wel degelijk de mijne was, waar verder niets over viel te zeggen, en dat het pseudoniem Jean-Baptiste A*** verklaard wordt door het feit dat de bisschop van Clermont die, zoals vol trots werd beweerd, familie van ons was, ook Jean-Baptiste als voornamen had. Maar later ben ik meer dan eens teruggekomen in die stille avenue van mijn kinderjaren. Al was het maar alleen in dat gedicht waaraan *L'Étrangère* is ontleend, een chanson van Léo Ferré, waarbij de mensen, ik vraag me af waarom, regelmatig moeten lachen om de volgende regels:

*Ik hield al van vreemde vrouwen
Toen ik nog een kleine jongen was*

– want dat is volstrekt geen grapje. En als iemand werkelijk dat jongetje wil leren kennen dat ik ben geweest, dan denk ik dat hij in *Le Roman inachevé* de bladzijden moet raadplegen die beginnen met ‘Ik ga niet mijn leven herschrijven’ en niet zozeer de bladzijden van *De reizigers*, waarin Étoile-Famille ter sprake komt.

... Er zijn van die gevoelens uit je kindertijd die blijven toch
De schaamte voor je kleren, een fout gevallen woord Weet je nog
De anderen bleven in eigen kring Jij hoorde er niet bij
Je zag het wel met jouw armoe waren zij niet blij
Vandaag nog kan ik huilen om dat kleine joch

Ziet u, de zoon van Marguerite zal een heel wat ongelukkiger kind zijn geweest dan de zoon van Pascal, die beeldhouwer zal worden en erg geliefd bij de vrouwen, net als zijn vader.

Let wel, ik zou hier de nadruk kunnen leggen op de noodzaak van werkelijk bestaande decors om zo datgene waaraan de lezer zou kunnen twijfelen realistischer te maken, zoals bijvoorbeeld het huis van Dora, Les Hirondelles. Moet ik zeggen dat ik misschien, door daarvan het eindpunt van het leven van Pierre Mercadier te maken, weer terugkwam bij een zeker zedelijk verval van de maatschappij waarover ik al nadacht toen ik *La Défense de l'infini* schreef, dat boek dat ik heb vernietigd zonder nog het punt bereikt te hebben waar mijn personages, dat grote aantal personages van mij, samen moesten komen en dat erg moest lijken op Les Hirondelles? Dat bewijst niet veel. Zelfs niet dat het concept ‘Reizigers op de imperiaal’, waarvan we de betekenis hier niet hoeven te analyseren, het boek doet dat al, ongetwijfeld heeft bijgedragen aan een perspectief dat in *La Défense* kan doorgaan voor zuiver pessimistisch: het optimisme van *De reizigers* blijft inderdaad heel relatief. Want wat kan de roman stellen tegenover de totale mislukking van het leven van Pierre? De laatste zinnen, uit de mond van Pascal, die geleerd heeft van zijn vaders ervaringen:

‘De tijd van al die Pierre Mercadiers was definitief voorbij, en als je tegen alle waarschijnlijkheid in toch aan hun absurde leven van vroeger zou denken, hoe kon je dan niet medelijdend je schouders ophalen?

Toch zijn zij degenen aan wie we dit allemaal⁶ te danken hebben.

Ja, maar Jeannot, Jeannot zal geen oorlog meer beleven!

Daarvoor heeft Pascal vier jaar en drie maanden lang zijn plicht gedaan.’

Bedenk wel dat die regels, behalve de sinistere connotatie die ze van zichzelf al hebben, zijn geschreven op 31 augustus, de dag waarop het georganiseerde grensincident bij Gleiwitz, aan de Poolse grens, de Tweede Wereldoorlog deed uitbreken.

★ ★ ★

Zoals ik al heb gezegd, ben ik echt met het schrijven van *De reizigers* begonnen op de dag na München, in oktober 1938: maar ik had wel al aantekeningen gemaakt over de historische gebeurtenissen tussen 1889 en 1900, en de eerste twee hoofdstukken, de Wereldtentoonstelling van 1889 en de voorgeschiedenis van het echtpaar Mercadier,

6 Noot van Aragon: de oorlog, dat spreekt.

stonden al een maand of twee, drie op papier. Sinds maart 1937 was ik hoofdredacteur van een avondblad en iedere dag deed ik daarin verslag van de gebeurtenissen van de laatste vierentwintig uur, een soort grote feuilleton. Dat liet weinig ruimte over voor het schrijven van een roman.

In juni 1939, toen we naar New York zijn gegaan, was het boek al een heel eind gevorderd, ik moet bij hoofdstuk 26 van het derde deel zijn geweest, dat wil zeggen waar Pierre Mercadier aan Dora zijn zondagse ontmoetingen met zijn kleinzoon vertelt. Onze hut op de Normandie was al besproken, maar het scheelde niet veel of we waren niet vertrokken: ik had mijn formulier op de ambassade van de Verenigde Staten netjes ingevuld, had verzekerd dat ik niet van plan was de president van de republiek te vermoorden of de generaals, maar tot grote consternatie van de Amerikaanse beambte had ik als antwoord op de vraag: 'Bent u lid of bent u lid geweest van een politieke partij?' de waarheid en niets dan de waarheid ingevuld: Communistische Partij Frankrijk. 'Ik heb niets gezien,' zei de man tegen me, 'pakt u maar een nieuw formulier...' En ik maar tegen hem zeggen dat ik niet dankzij een leugen het land van Lincoln wenste te betreden. Er was de bemiddeling van mevrouw Eleanor Roosevelt voor nodig en die van de minister van Binnenlandse Zaken, Hickes, om te bewerkstelligen dat ik, de grondwet ten spijt, het Amerikaanse grondgebied mocht betreden, nadat mij op het laatste moment, onder omstandigheden die nog nooit eerder waren voorgekomen, een visum was uitgereikt.

Ik had mijn manuscript meegenomen, twee kopieën van mijn manuscript, maar de ontdekking van Amerika gaat niet zo goed samen met het werk van een romanschrijver. We waren in principe uitgenodigd door de Amerikaanse schrijvers voor hun congres in New York. Maar daar was de reis niet bij inbegrepen, noch het verblijf, noch de maaltijden. Ik had in Parijs het manuscript van *Les Cloches de Bâle* verkocht en ik dacht dat we het daarmee wel zes weken in de Verenigde Staten zouden redden. Na zes dagen hadden we geen cent meer. Bijzonder aardige mensen stonden ons hun appartement af, terwijl ze zelf met vakantie waren, en om wat zakgeld te hebben probeerde ik in mijn naïviteit een klein stukje van *De reizigers* in *Vanity Fair* geplaatst te krijgen, waar we vrienden hadden. Maar welk fragment kon er uitgelicht worden? Het enige stuk dat een geheel vormde en waarvoor een aantekening of een inleidinkje van zes regels voldoende zou zijn, was *Venetië*. Dat leek me een lumineus idee. Maar ik wist werkelijk niet hoe ik het had, toen ze me die bladzijden, waarvan we een maand lang in een *drugstore* hadden kunnen eten, terugstuurden, omdat de moraal in Amerika (toen) niet toestond om in een tijdschrift te schrijven over een man van tweeënveertig jaar die een avontuurtje heeft met een meisje van zestien. De vriend die ons dat uitlegde, gaf ons diezelfde avond een rondleiding langs de uitgaansgelegenheden van Brooklyn, waar de mannelijke prostitutie vormen heeft aangenomen van een agressiviteit die in Parijs onbekend was, en zelfs in Berlijn in de tijd van de inflatie.

Het vreemde van die zomer in Amerika had zowel te maken met de angst voor een ophanden zijnde oorlog, die daar nog duidelijker voelbaar was dan in Frankrijk, alsook met die enorme, barokke Wereldtentoonstelling die net was geopend in dat New York met zijn atmosfeer als van een warme spons. Zo leek het wel of de geschiedenis me een poets bakte door me op te sluiten tussen de twee uitersten van mijn roman, 1889 en 1914. Ik was door Roosevelt op het Witte Huis ontvangen na een persconferentie waarop hij, in zijn rolstoel en zijn linnen pak, met zijn handicap de bizarre indruk maakte van een croupier aan een speeltafel. We zijn thuisgekomen vol bewondering

voor Manhattan, Harlem, Connecticut... We hadden Richard Wright uitgenodigd om naar Parijs te komen. Toen ging alles ineens razendsnel. *De reizigers* schoot niet op. Het leek te veel op alles wat zich voor onze ogen aan het ontwikkelen was. Vrienden in New York hadden tegen me gezegd: stuur het manuscript op, zodra het af is. Ja, maar dan moest het eerst af zijn. Je hoofd moest ernaar staan.

Toen ik op een ochtend om negen uur op kantoor kwam, vond ik bij de post het telegram waarin Havas melding maakte van het pact tussen Duitsland en de Sovjet-Unie. Ik schreef meteen het hoofdartikel voor *Ce Soir*: mijn mening was dat er een eind moest komen aan dat nu al maanden durende getalm en dat we onmiddellijk tot een overeenkomst met de Russen moesten komen, die beweerden dat een non-agressiepact altijd tot andere landen kon worden uitgebreid. Tussen mijn kantoor in de Rue de Port-Mahon en mijn huis in de Rue de la Sourdière werd ik bestormd door mensen in officiersuniform met een hele batterij onderscheidingen. Het waren mannen van Bucard.⁷ Ik kreeg de raad om niet meer thuis te slapen. De week voorafgaande aan de mobilisatie hebben Elsa en ik doorgebracht in de ambassade van Chili, waar men zo vriendelijk was geweest ons uit te nodigen. Daar heb ik de laatste honderd en nog wat bladzijden van het boek geschreven en die zonder ze te herlezen aan de typiste gegeven. Op 1 september is er een kopie per post verzonden met bestemming de Verenigde Staten. Op 2 september werd ik gemobiliseerd. Ik had vier kopieën van de roman laten maken. Ik nam er twee mee met het vage plan de stijl nog wat te herzien en liet één kopie achter bij Elsa.

In die tijd had Jean Paulhan, die al fragmenten van de verhandeling van Elsa Triolet over Majakovski had gepubliceerd in de NRF,⁸ haar gevraagd mee te werken aan de rubriek 'L'Air du mois' in dat tijdschrift. In de eenzaamheid waarin ik haar had achtergelaten (die al spoedig nog groter werd doordat de communistische partij in de illegaliteit ging), door het verdwijnen van haar relaties, de zogenaamd toevallige vergeetachtigheid had Elsa, dat zal mij altijd bijblijven, behalve bij degenen die in dezelfde omstandigheden verkeerden en bij Robert Denoël, praktisch alleen bij Paulhan die vanzelfsprekende toewijding getroffen waardoor ze nog het gevoel kon hebben niet helemaal buitengesloten te zijn. Ze leende hem *De reizigers*. Hij wilde het als feuilleton in zijn tijdschrift publiceren, wat niet alleen buiten proporties was vanwege de omvang van het boek, maar ook onmogelijk vanwege de aard van mijn verhouding sinds negen jaar met Gaston Gallimard, een proces dat ik had verloren, kortom, ik ga niet in op de details van deze kwestie. Jean Paulhan trad op als bemiddelaar tussen ons, Gaston Gallimard schreef me, ik vroeg verlof aan mijn kolonel en in het begin van november meen ik (gedichten, de eerste van *Le Crève-cœur* zijn verschenen in het nummer van december), begaf ik me naar Granville, waar de *Nouvelle Revue Française* zich niet ver vandaan had 'teruggetrokken': de vrede was gesloten en Elsa had bijna elke dag te eten.

Maar met de komst van de Duitsers ging de leiding van de NRF over in handen van

7 Marcel Bucard (1895-1946) betoonde zich zeer moedig tijdens de Eerste Wereldoorlog. Werd onderscheiden met het Légion d'honneur, de Médaille militaire en het Croix de guerre met vermelding van tien bijzonder dappere daden. In 1933 stichtte hij de Mouvement Fasciste. Hij was geen antisemiet en hoewel hij zich tijdens de oorlog schuldig maakte aan collaboratie, speelde hij slechts een beperkte rol. In juli 1944 doodde hij twee agenten en vluchtte, eerst naar Duitsland en vandaar naar Spanje. Hij werd echter gevangengenomen en in 1946 geëxecuteerd.

8 Het tijdschrift *Nouvelle Revue Française*, waarvan Paulhan hoofdredacteur was en Gaston Gallimard uitgever.

Pierre Drieux La Rochelle, wiens eerste machtsvertoon daaruit bestond de feuilleton in de NRF na vijf afleveringen te stoppen. In Carcassonne, waar we, Elsa en ik weer in burger, terecht waren gekomen en waar Gaston Gallimard ook net aangekomen was, erg van streek omdat zijn zoon Claude gevangen was genomen, aten we de laatste centen van de demobilisatietoeslag op en van een welkome nabetaling van mijn soldij, want de NRF had haar betalingen gestaakt. Daar bereikte ons een brief van de Amerikaanse uitgever Sloane: daarin stond dat onze Amerikaanse vrienden hem overgehaald hadden om *De reizigers op de imperiaal* uit te geven dat ze bezig waren te vertalen, en dat wij als aanbetaling een maandelijkse cheque zouden ontvangen, wat tegen de officiële koers van de dollar zou neerkomen op vijfduizend francs. Daar konden we van leven, en dat maakte ons onafhankelijk ten opzichte van Vichy en gaf ons de mogelijkheid om een legaal bestaan te leiden en tegelijkertijd ons illegale werk voort te zetten. Dat zou duren zolang de Verenigde Staten betrekkingen onderhielden met de regering-Pétain, dat wil zeggen tot aan de landing in Noord-Afrika.

Gallimard heeft in 1942 geprobeerd *De reizigers op de imperiaal* uit te geven. Generaal De Gaulle citeerde mijn gedichten op radio Algiers, in feite twijfelde niemand meer aan de aard van mijn bezigheden, wat ongetwijfeld verkeerd was afgelopen, als de komst van de Italianen in Nice ons niet had gedwongen de illegaliteit in te gaan. Het was op zijn minst een riskante onderneming, toch kwam het boek uit, er stonden wat kritieken in de kranten, maar al gauw werd de uitgever te kennen gegeven dat hij er maar beter niet mee door kon gaan. De exemplaren bleven in de kelder. Het boek zou pas echt uitkomen in het vierde kwartaal van 1947, met op het omslag de werkelijk misleidende vermelding 'Definitieve uitgave'. Ik had de tekst niet eens herzien. Pas bij de *Oeuvres croisées* ben ik daarmee begonnen, en God weet hoe nodig dat was! De tekst die ik nu publiceer, is grotendeels herschreven: die van 1939 was geschreven onder omstandigheden van grote haast, wat zowel de slordige stijl als de chronologische fouten verklaart, de simpele tikfouten. Schijnbaar doe je zoiets niet en had ik me moeten houden aan wat ik twintig jaar geleden heb geschreven. Dat ligt niet in mijn aard. Ik heb trouwens niets veranderd aan wat er was *gezegd* in *De reizigers*: ik heb me ertoe beperkt de fouten ongedaan te maken, de kletspraat eruit te halen.⁹ Feit blijft

9 Noot van Aragon: De uitgave van 1942, waarvan ik vanwege het feit dat Frankrijk door de demarcatielijn in twee delen uiteengevallen was de drukproeven niet had kunnen corrigeren, was buiten mijn weten op aanraden van een overijverige vertegenwoordiger van het Duitse gezag, zo schijnt, in Parijs buiten mij om bewerkt op een manier die ik onvoorstelbaar vond, met een soort duivelse handigheid die er de eigenlijke betekenis fundamenteel van veranderde (zoeer dat je bij lezing van de roman zou kunnen denken dat kapitein Dreyfus schuldig was). Toen ik die uitgave voor het eerst zag (dat was bij de Bevrijding, toen we uit de illegaliteit kwamen), werd ik bij de eerste oogopslag zo misselijk dat ik zelfs weigerde om die totaal vervalste tekst verder te lezen en meer nog dan dat, om die zelf te gaan herstellen. En dat verklaart dat de tweede druk (met de misleidende vermelding: 'Definitieve uitgave' bij wijze van verklaring voor de aangebrachte veranderingen) pas in 1947, nadat intussen *Aurélien* al was verschenen, is uitgekomen, toen het restauratiewerk af was, en ik moet zeggen, dat is heel zorgvuldig gedaan door een corrector van uitgeverij Gallimard naar de getypte kopie van het originele manuscript, dat wonder boven wonder bewaard was gebleven.

Maar ik heb die abominabele editio princeps pas echt gelezen om de huidige te redigeren, want voor zover ik weet heb ik nooit een exemplaar van de uitgave van 1942 in mijn bezit gehad, maar onder in mijn boekenkast heb ik het gescheurde exemplaar gevonden waarop de corrector met opmerkelijke nauwkeurigheid mijn tekst had hersteld voor uitgave: dit pas in 1965 en tot mijn stomme verbazing, want, nog steeds wegens de afkeer die ik voelde bij het zien van de verminkingen van mijn boek, had ik dit uit de band gevallen, smerige stapeltje papier vol rode strepen waarschijnlijk ergens weggestopt zonder er

dat *De reizigers op de imperiaal* ons in staat heeft gesteld het moeilijkste ogenblik van de oorlog materieel gezien goed door te komen. En dat is dan alles wat ik aan mijn grootvader te danken heb.

Toen Paulhan *De reizigers* had gelezen, of althans toen hij bezig was het te lezen, was ik op min of meer reguliere manier naar Parijs gekomen en hij was toevallig in de Rue de la Sourdière. Op het punt waar hij met het lezen was gekomen, dat wil zeggen tegen het einde van het eerste deel, hadden de passages waar je een beeld krijgt van Mercadier als historicus, dat wil zeggen de fragmenten van zijn *John Law*, bij hem een zekere ongerustheid teweeggebracht die duidelijk voortkwam uit het beeld dat hij van mij had of liever, zo men wil, het beeld dat hij van de communisten had. Ging ik van de roman geen les in marxisme maken, ging ik er die draai niet aan geven? Ik keek hem stomverbaasd aan: Mercadier communist? Had hij dan niet gezien dat Mercadier voor mij de laatste individualist was, de veroordeling van het individualisme in zijn persoon? En zelfs als Pierre zinnen schrijft in de geest van: 'De hele wereldgeschiedenis is de geschiedenis van het geld', enzovoorts, dan moet je wel een heel oppervlakkig beeld hebben van het marxisme om te denken dat deze volkswijsheid over de economie marxisme is. ... Paulhan keek me verbaasd aan, ik maakte blijkbaar een oprechte indruk.

Ik moest weer aan deze scène denken op het moment waarop ik het boek voltooide, toen na het losbarsten van de aanval op Polen de radio in het ruime, volgepropte vertrek van de Chileense ambassade stond te schetteren en ik door het raam de muur van de Invalides en de donkere bomen zag, en bij de gedachte aan Paulhan, die evenwel geen Léon heet, heb ik dat zinnetje aan het manuscript toegevoegd, zodat men zich niet zou vergissen aangaande de bedoelingen van de schrijver en men niet zou gaan denken dat Mercadier mijn ideaal was: 'Het individu. Ach wat, Léon, dat meen je niet: het individu!'

En zo was in mijn ogen (haal nu niet uw schouders op, daar zal ik u dankbaar voor zijn) *De reizigers op de imperiaal*, net zoals *De boer van Parijs* veertien jaar eerder was geschreven om uitdrukking te geven aan het feit dat het was afgelopen met het idealisme, in 1939 als aanvulling in romanvorm hierop een poging tot liquidatie van het individualisme, dat woeste monster dat ik toen tegenkwam (ik denk aan het Comité des Intellectuels Antifascistes), dat wil zeggen in de jaren van het Front populaire, als de koppige tegenstander, de onbewuste barricadebouwer, wiens tegenwerpingen en negativisme ik vreesde terug te vinden op de weg die we moesten inslaan, daar kon ik niet meer aan twijfelen.

Hoe het gedicht 'Twintig jaar later', het eerste uit *Le Crève-cœur*, als aanhangsel aan de roman is toegevoegd, wordt uitgelegd in de aantekening die erbij gegeven wordt. Om de waarheid te zeggen had die aantekening vooral tot doel te bevestigen dat de romen *verscheidene maanden* voor het gedicht van oktober 1939 was geschreven, en daarmee de censuur van Parijs in 1942 de mond te snoeren. Ik meen niet me te herin-

kennis van te nemen, en het was een wonder dat ik het niet eenvoudigweg op een of andere dag bij het opruimen had weggegooid. Ik bewaar dit document uit de bezetting voor de Bibliothèque Nationale, waaraan ik het zal nalaten, het is een vreemd getuigenis van wat er in ons land heeft kunnen plaatsvinden. Men zal begrijpen dat ik, uitgaande van deze ontdekking, nog buiten de redenen om die ik er boven voor geef, lust kreeg om *De reizigers op de imperiaal* te herschrijven, in feite van a tot z.

neren dat Bob Sloane ook maar in het minst heeft 'gesuggereerd' om het gedicht aan het eind van *De reizigers* te laten afdrukken. Die in het oog lopende slimmigheidjes hadden al gauw geen enkel effect meer: de Verenigde Staten hadden Duitsland de oorlog verklaard en je kon er niet meer mee te koop lopen dat je met een Amerikaanse uitgever correspondeerde.

Maar die aantekening had een andere reden van bestaan, de zin waarmee ze eindigt en die verder reikt dan alleen de afwijzing van het individualisme: 'En daar uit elke dood opnieuw het leven geboren wordt, uit iedere verschrikking opnieuw de hoop, kon dit drama ook niet eindigen zonder dat jouw beeld daarin verscheen, dat beeld van jou voor wie dit gedicht (en dit boek) werd geschreven, jouw beeld in al mijn dromen, mijn liefste, wier naam hier staat geschreven om het duister te verdrijven, Elsa, door wie ik in de toekomst kan geloven.'

Waar ons lot voor altijd samenvalt, die gezamenlijke voetstappen in het zand van de tijd, van onze tijd. Die nooit meer, nooit en te nimmer meer te scheiden zullen zijn.

December 1965

Hoofdstuk 1

‘O, wat een afschuwelijk ding!’ riep Paulette uit.

Het was prachtig weer, zo’n hemel waarlangs ter vervolmaking wolkenflarden drijven, zodat er iets van dat zachtroze kan ontstaan dat de lucht nog blauwer maakt. Eenmaal op Le Trocadéro aangekomen stonden ze, op de trappen, plotseling voor die grote lege stulp boven Parijs, de Seine en het park. Heuvelafwaarts lag dat park te pronken met zijn waterpartijen – watervallen, boeketten van schuim, fonteinen die vanuit het middelste bassin veren van water omhoogspoten – en overal gouden beelden die in het licht stonden te schitteren, perken met felgekleurde bloemen, met een kroon van boompartijen die afliep tot aan de rivier, waar rechts en links torentjes en terrassen opdoken, eigenaardige houten bouwsels met kleurige daken. En in dat alles de mensenmenigte, een verbijsterende, veelkleurige menigte, met Arabieren, Engelsen, Parijzenaars, nieuwsgierigen die met hun bolhoed over hun ogen op witte, door fellahs begeleide ezels waren geklommen, de overdreven mode van dat jaar met haar lastige stroken en plooien, de hoog op het hoofd gedragen hoedjes die met een bandje onder de kin op hun plaats gehouden worden, de rondslingerende arbeiders in hun kiel, kinderen die tegen je opbotsen en waarvan er een van de trap valt en begint te dreinen, de rode broeken van de militairen, de zoeavenmutsen van de spahi’s, de getailleerde zwarte jassen van de baardige heren die lopen te oreren, hele slepen mannen en vrouwen die net aankomen of weggaan, als rijen zich in tegengestelde richting bewegende mieren waarin je meegezogen werd in een walm van stof en zweet, en het niet te onderdrukken gevoel dat je nog urenlang zou worden meegesleurd in een kolk van vermoeidheid en verrukking, dat je met de anderen, zonder te kunnen stoppen, mee zou stromen langs die helling waarlangs al vanaf de vroege morgen de eenzame bezoekers en de overrompelde gezinnen, de duizend-en-een verschillende volken van de wereld die toegesnel waren om de Tentoonstelling te zien, hun laatste krachten hadden verbruikt...

‘O, wat een afschuwelijk ding!’ zei Paulette nog eens.

De Tentoonstelling begon daar, aan haar voeten, met die schaapachtige verbazing van simpele zielen, dat allegaartje van bronzen beelden, geraniums, meiden, soldaten, burgerlieden, kinderen, grote waterpartijen, Annamieten, Levantijnen, pas aangekomen buitenlanders, schoffies uit Montmartre, met heel die verwonderde, spottende, lawaaiige, zich traag voortbewegende heksenketel... Ze ging verder naar de overkant van de Seine, waarvan de brug schuilging onder een baldakijn van rood en grijs gestreept zeildoek, en daarmee veranderde in een nauwe doorgang die de mieren opslokte. Aan de andere oever zette ze zich voort, de Tentoonstelling, met allerlei gebouwtjes die de kaden versperden, allemaal verschillend, zonder onderling verband, van hout, van steen, van stucwerk, van metaal, van karton, van gips, in een gezwollen stijl, barok, burlesk, vol puisten, met balkons, loggia’s, balustraden, zuiltjes, spitsen, puntgeveltjes, belvédères. Maar wie dacht er nog aan dat malle veld champignons of aan het aan de achterkant zichtbare vierzijdige Champ-de-Mars, volgebouwd met paviljoentjes van ijzer, glas, baksteen en gebakken tegels tot aan de blauwgroene koepel van de Galerie des Machines, een soort reusachtige hangar voor de École militaire?

Wie dacht er, daarboven, vanaf het portaal van Le Trocadéro waar de Mercadiers stil waren blijven staan, nog aan wat ter wereld ook, of het nu was aan de mensenmenigte, de restaurants, de gebouwtjes, de flarden berbermuziek of aan het gekrijs van zeevogels dat in de late namiddag uit dit alles opsteeg, wie dacht er nu aan iets anders dan aan dat wijdbeens staande monster waarvan het stalen kantwerk boven alles uitstak, dat de hemel doorboorde met zijn vreemde, korfvormige versieringen, zijn wirwar van kabels en dan, bovenaan, zijn hoed van glas, heel in de hoogte, in de roze wolken, in het stralende blauw, in het stukgescheurde licht... wie kon er nog aan iets anders denken dan aan die toren van driehonderd meter, waar zo veel over was gesproken, zo veel negatiefs over was gezegd, maar waarvan niets een beeld had kunnen geven, zelfs niet een glimp van een beeld...

‘Wat een afschuwelijk ding!’ zei Paulette voor de derde keer, en Pierre knikte en legde uit: ‘Amerikaans smaakje...’ alsof het om champagne ging, en hij zette zijn nieuwe hoed af, want het leer zat te strak om zijn voorhoofd. De menigte sloot het paar aan alle kanten in, de mensen botsten tegen hen op, ze duwden hen voort, droegen hen mee. Paulette voelde zich verloren, ontredderd en ze draaide zich om met zo’n kinderlijk, zo’n bekoorlijk gebaar dat Mercadier een vreemde ontroering voelde opkomen. Zoals gewoonlijk had ze hem geërgerd met een massa kleine onbenulligheden. Maar nu, langs die paviljoens die reikten tot aan de Seine beneden, met op hun daken een dubbele rij vlaggenstokken met vaandels, nu hield hij de kleine, ronde arm van zijn vrouw vast met trots en tederheid. Je zou nooit gedacht hebben dat ze al twee kinderen had gebaard. Goed, het korset droeg ook zijn steentje bij, maar ze had een prachtig figuur, ongelooflijk. Met haar jurk in beige en bruin, haar suède handschoenen, de overdreven kastanjebruine hoed, de om haar heupen gedrapeerde, wervelende hoepelrok zag ze eruit als een verkleed kind. Drieëntwintig jaar, dat was trouwens niet echt oud. ‘Paulette,’ fluisterde Pierre, ‘wil je naar het middelpunt van de aarde?’

Achter de bloemperken, niet ver van het Bospaviljoen, bevond zich een opening waar werklui met een pet op en een blauwe jas aan het publiek uitnodigden voor een reis à la Jules Verne naar de diepte van de aarde. Het leek wel een mijnschacht, ze stapten in een ongemakkelijk soort kooi, waarin het jonge paar opgepropt zat met allerlei kijk-lustigen, bange oude mensen, vlerkerige straatjongens, en een soldaat die door Pierre nijdig aangekeken werd, want hij had duidelijk toenadering tot Paulette gezocht. Het licht ging uit, ze werden door elkaar geschud, het leek wel of ze naar de bodem van een afgrond zakten, dan een vaag schijnsel en ze bevonden zich in een merkwaardig landschap: het riool van Parijs met zijn rioolarbeiders in lieslaarzen, zijn gewelven en zijn kaden waar de schim van Rocambole¹⁰ nog rondwaart, vervolgens, na opnieuw geschud in het donker en gegil van geschrokken vrouwen kwamen ze in de Catacomben, de verlaten steengroeven van Parijs, waar champignons worden gekweekt... Pierre sloeg zijn beide armen om zijn vrouw heen om haar tegen aanrakingen te beschermen. Ze kregen achtereenvolgens een les over de geschiedenis van de bodem, het ontstaan van de sedimentaire lagen, een les in natuurkunde en techniek in een kolenmijn, een ijzermijn en tenslotte in de grote, merkwaardige ruimten waar mineraal zout werd gewonnen en waar halfnaakte mijnwerkers met een houweel doende waren tegen een door spleten verlichte achtergrond...

10 Personage uit de avonturenromans van Ponson de Terrail, met name uit *Les Drames de Paris*, een serie van zo’n dertig werken geschreven tussen 1859 en 1884.

Ze waren blij dat ze weer in de frisse lucht waren, tussen de mensenmenigte. De mooie, glanzende baard van Pierre vertoonde nauwelijks tekenen van veroudering en zijn drieëndertig jaren waren hem niet aan te zien, want hij was slank gebleven, hoewel hij niet groot was en brede schouders had voor zijn nette burgermanskpak. Zij leek de mevrouw te spelen, maar iets in hem wees erop dat hij duidelijk niet kon wennen aan het feit dat hij huisvader was en leraar. Misschien was het zijn lichte bolhoed, of een overmaat aan kracht, het ongeduld van een veroveraar op vakantie. Precies die manier van doen die op Paulettes zenuwen werkte.

‘Nou ja, we moeten dit toch eens aan de kleine jongen laten zien...’ zei Pierre, voortbordurend op een gedachte die bij hem was opgekomen.

‘Vind je?’ antwoordde Paulette na een korte stilte. ‘Daar begrijpt hij niets van, Calino... en dan, al dat stof en die microben...’

Mercadier floot tussen zijn tanden. Ze moesten het kind toch iets geven wat het zich later nog zou herinneren. Pascal was drie jaar. Pierre herinnerde zich nog dingen uit de tijd dat hij zelf zo oud was... Ze staken juist de brug over, onder het baldakijn van zeildoek, toen ze bijna tegen een man op leeftijd opbotsten, een grote man met bakkebaarden en een geschoren kin en bovenlip en met een nauwsluitende geklede jas, in wie je een militair vermoedde. Pierre wilde net zijn agressieve houding aannemen, toen Paulette uitriep: ‘Wat krijgen we nou, Pierre, herken je de admiraal niet?’

Pierre had de admiraal, die hij sinds hun bruiloft niet meer had gezien, inderdaad niet herkend. Admiraal Courtot de la Pause. De oom van Denise, kom nou.

‘Ja, dat weet ik, dat weet ik,’ zei Pierre, die al probeerde zijn overhaaste reactie weer goed te maken, maar de admiraal vond het geweldig dat hij jonge mensen was tegengekomen. Hij liep in zijn eentje wat rond, was een afspraak misgelopen, had even niets anders te doen en had toen gedacht: Hé, maar die Tentoonstelling, waarom eigenlijk niet? En zo was het gekomen. Die kleine Paulette! Ik kan het niet helpen, maar ik zie haar nog steeds voor me met die lange haren... Ze heeft nog paardjegereden op mijn knieën, meneer Mercadier, die vrouw van u, en nu is ze al moeder. Twee keer zelfs. Dat is waar ook, twee keer, sorry, dat vergat ik even... Hij nam het Pierre een beetje kwalijk dat hij die kleine meid serieus had genomen. En hoe gaat het met mevrouw d’Ambérieux? Mooi, mooi. Ik stoor jullie toch niet, hoop ik?

Hij stoorde hen niet. Paulette althans niet. Ze kon haar geluk niet op. De Admiraal, stel je voor. De Admiraal. Al haar zinnen begonnen met *Admiraal*... Een spelende poes. Pierre, die eerst wat nerveus was geweest, was toen eigenlijk wel blij met de ontmoeting. Ze liepen samen door de gebouwen van de geschiedenis van het wonen, van de prehistorische grot tot aan de wolkenkrabber van New York... Ze gingen onder de toren staan, met hun hoofd achterover, duizelig van het perspectief, onder een overweldigende hoeveelheid uitleg van de admiraal, die niet meer te stuiten was in het geven van technische details. Stel je voor, de toren kon verplaatst worden en als je hem ergens anders wilde neerzetten, nou, dan was dat totaal geen probleem, je kon hem naar de Place de l’Étoile brengen, naar de Bastille of naar de kust.

Alsof hij op de brug van zijn schip stond berekende de admiraal met de gebaren van een kapitein de kracht van de wind op de zijanten van de Eiffeltoren, het gewicht dat rustte op elk van de cementen pijlers die zich daar bevinden, onder die ijzeren poten. Hij legde uit hoe het zat met de liften, de trappen, de caissons, de spantbenen... Paulette verloor zich erin als in muziek. Kun je je voorstellen, die werklui die daar helemaal boven in de hoogte de dwarsbalken vastklinken? Ze stelde zich helemaal

niets voor, ze hing aan de arm van Pierre, ze had graag gewild dat de voorbijgangers die naar haar keken de admiraal zouden herkennen...

‘Wil je de replica van de Bastille bekijken, liefje?’

Ze was moe en dan, de Bastille... De admiraal nodigde hen uit om wat te gaan gebruiken in een Arabisch cafeetje op het Champ-de-Mars. Paulette wilde geen koffie. Ze kreeg amandelmelk. De admiraal leek zo vervuld van zijn onderwerp dat het onheus zou zijn geweest om hem te onderbreken. Pierre ging in op wat hij zei en Paulette liet, vermoeid en gelukkig, één woord op de drie tot zich doordringen, keek dromerig naar de groengrijze daken van de overdadig versierde ijzeren paviljoens, die rond een tuin stonden waar monumentale fonteinen hun water omhoogspoten. Tussen de tafels door bewogen zich gesluierde Algerijnse vrouwen. Mannen met fez en gandoera hingen rond op de stoelen tussen dames gekleed naar de mode van Parijs. De avond begon te vallen met het stof en de ranzige geur van de mensenmassa.

‘Wat jullie beslist moeten zien,’ zei de admiraal, ‘dat is het paviljoen van Sèvres... en de gobelins... La Savonnerie!’¹¹ Vooral de gobelins... Het atelier voor hautes-lisses!¹² Je moet eens zien hoe de spindel aan de achterkant werkt... de linkerhand pakt de ketting vast... dat is een cirkelvormige draad, de ketting... die vastzit aan een stang...’

Paulette luisterde helemaal niet. De amandelmelk smaakte weegig en de laarsjes van de jonge vrouw knelden een beetje. Plotseling leek iets meer tot haar in het bijzonder te zijn gericht...

‘Ben je niet in het Palais des Beaux Arts geweest?’

De wenkbrauwjes gingen verbaasd omhoog. Voor het eerst leek Paulette er een eigen mening op na te houden.

‘Ik heb een hekel aan schilderijen...’ sprak het meest aanbiddelijke van alle minuscule mondjes. De admiraal merkte niet hoe het gezicht van Pierre vertrok en zei met de heerlijke zelfverzekerdheid van de zeeman: ‘Dat is toch verkeerd, kind. Niet dat ik er zelf nu echt zo’n liefhebber van ben... Nee, om je de waarheid te zeggen zelfs... Vooral de impressionisten... Nou ja... Je moet je erin verdiepen, op de hoogte blijven... Op zee is dat praktisch niet mogelijk, zul je zeggen... Dat geef ik toe...’ Pierre floot zachtjes tussen zijn tanden. De admiraal merkte het niet. Hij ging verder: ‘Er hangen heel aardige doekjes, bijvoorbeeld zo’n genrestukje... bij een meertje... een jachtscène... boeren met hun dochtertje dat net begint te lopen... de moeder die haar armen naar het kind uitstrekt... de vader die klaarstaat om het kleintje overeind te houden... aardig, aardig... En dat heet: *Eerste stapjes*... De naam van de schilder ben ik vergeten... En dan heb je ook nog *De non* van Henner... Nu vind je misschien dat ik een moderne smaak heb, maar ik houd nu eenmaal van Henner! Denise heeft me trouwens op hem attent gemaakt.’

Waarom sprak hij daar vooral tegen Paulette over, Pierre was immers degene die verstand had van schilderkunst? Maar ineens maakte hij duidelijk waar hij naartoe wilde.

‘Hebben ze je niet verteld dat er een schilderij van Blaise hangt, Paulette?... Nee?... Niet bijzonder mooi, moet ik zeggen. Neem me niet kwalijk, maar, nou ja... Zoals gewoonlijk arbeiders... In de kroeg deze keer. À la Zola, die tegenwoordig school maakt...

11 Beroemde tapijtweverij in Parijs die in de zeventiende en achttiende eeuw vooral werkte voor de koninklijke paleizen, maar nu nog steeds actief is en samenwerkt met grote kunstenaars. Sèvres was en is bekend om het aldaar vervaardigde porselein.

12 Tapijten met verticale ketting.